

L'assentament protohistòric del barranc de Gàfols (Ginestar, Ribera d'Ebre)

M. C. BELARTE^{*}, M. T. MASCORT^{**},
J. SANMARTÍ^{***}, J. SANTACANA^{***}

1. INTRODUCCIÓ

El jaciment del barranc de Gàfols, també conegut amb el nom del Pomerale, és situat en el terme municipal de Ginestar, a poc menys d'un quilòmetre al sud-oest del poble, a la dreta del torrent del mateix nom, just en el punt en què aquest desemboca en la plana al·luvial de l'Ebre. Es tracta d'un extens peneplà netament delimitat al sud-oest pel barranc de Gàfols, al nord pel barranc de Ginestar i al nord-oest per un penya-segat abrupte, al peu del qual hi ha la carretera de Móra d'Ebre a Rasquera. El jaciment arqueològic ocupa únicament una petita àrea de no més de 300 metres quadrats, situada a l'angle sud-occidental de la plataforma descrita, al costat mateix del torrent. Les coordenades UTM són CF006455, segons el mapa a escala 1:50.000 de la Cartografia Militar de España, full 32-18 (426).

El jaciment fou descobert l'any 1988 durant una campanya de prospecció a les comarques de la Ribera d'Ebre i el Baix Ebre, desenvolupada en el marc d'un projecte més ampli sobre la protohistòria de la Catalunya meridional, dirigit per J. Padró i que era finançat per la CAICYT.¹ Els treballs d'excavació, iniciats l'any 1990 han continuat fins al 1992.

* Becària de FI Generalitat de Catalunya.

** Servei d'Arqueologia. Generalitat de Catalunya.

*** Universitat de Barcelona.

1. MASCORT, M.; SANMARTÍ, J.; SANTACANA, J. «Noves aportacions sobre el poblament protohistòric a les comarques del curs inferior de l'Ebre. Els resultats de la campanya de prospecció desenvolupada l'any 1988». *La romanització del Pirineu*, 8^è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Puigcerdà: 1990, p. 165-174.

2. ESTRUCTURA GENERAL

Els treballs desenvolupats fins al moment han permès descobrir un petit poblat, format per un mínim de tretze recintes –deu d'aquests han estat ja excavats–, als quals cal afegir encara una estructura de forma trapezoïdal allargada excavada a la roca de base (recinte XIV). Aquests diferents recintes estan agrupats de la manera següent: una bateria en el costat oriental (sector A), orientada en direcció nord-sud (recintes I-V i XVIII); una segona bateria al costat septentrional (sector B = recintes VI-VIII i XI-XII); un tercer grup és constituït pel recinte IX i l'estructura excavada XIV, als quals tal vegada calgui afegir altres construccions situades més al sud, en una zona encara no explorada; finalment, cal esmentar el recinte X, situat a la part nord-oest, immediatament al nord del qual podria haver-hi existit encara alguna altra construcció. Aquestes agrupacions estan separades per almenys tres carrers de traçat rectilini, d'una amplada lleugerament superior a un metre. En conjunt, és evident l'ús controlat que es fa de l'espai, de manera que es pot parlar d'una estructura protourbanística.

Aquesta estructura, amb diversos carrers (almenys tres) de traçat rectilini, contrasta notablement amb la dels pocs poblats més o menys contemporanis que es coneixen a la Catalunya meridional, com ara el Puig-roig, la Ferradura, el coll del Moro de la Serra d'Almos o el Calvari del Molar, tots els quals es caracteritzen per una organització urbanística de carrer central, únic o amb una segona via paral·lela, sense carrers transversals, que és la que s'adapta millor a les condicions topogràfiques de les crestes allargades en què estan establerts. En canvi, la plataforma en què està situat el jaciment del barranc de Gàfols permet desenvolupar un traçat d'aspecte ortogonal.

És evident, d'altra banda, que el jaciment ha sofert una acció erosiva considerable, tant natural com antròpica. En efecte, hi ha indicis positius de l'existència d'almenys un altre recinte immediatament al nord de l'habitació X, destruït per una trinxera que ha arrasat també l'extrem septentrional dels recintes VI i VII. És més, la mateixa existència del carrer C sembla implicar la presència d'aquesta habitació i potser encara la d'altres més al nord. En aquest sentit, cal dir que, a part de l'acció antròpica per habilitar el camp per al conreu, sens dubte s'han produït despreniments importants a les vores de la plataforma on es troba el jaciment. És ben possible, per tant, que l'assentament fos considerablement més gran del que queda actualment, si més no en els costats septentrional i meridional. Vers l'est i vers l'oest, en canvi, el jaciment ha quedat ben delimitat, ja que les diferents trinxeres de prospecció que s'hi han fet han donat resultats negatius.

Quant al treball de desempedregament fet pels agricultors, ha provocat també la destrucció parcial o total d'un bon nombre de parets, el traçat original de les quals, però, resulta recognoscible per les trinxeres d'espoliació, ja que, afortunadament, aquestes accions no han afectat les sedimentacions de l'interior de les construccions, que es conserven en general intactes.

3. ELS HABITACLES. ESTRUCTURA I TÈCNIQUES CONSTRUCTIVES

Totes les construccions excavades fins al moment són de formes i de dimensions bastant uniformes. Es tracta, efectivament, de recintes allargats, de planta rectangular o lleugerament trapezoïdal; com a úniques excepcions, cal esmentar el recinte X, de planta quasi absidial, i els recintes VII i VIII, de planta aproximadament quadrada, però que, de fet, són el resultat de la subdivisió en dues d'una construcció rectangular de més grans dimensions. D'aquests recintes, els més ben conservats fan uns 2,5 metres d'amplada per quasi vuit metres de longitud, amb una superfície de prop de vint metres quadrats.

Totes aquestes construccions estaven cobertes per un estrat de terra vegetal de no més de 35 o 40 centímetres de potència, el qual, un cop retirat, deixava al descobert les crestes dels sòcols de pedra de les parets, alguns dels quals, en els recintes I, II i III conservaven restes d'arrebossats d'argila que revestien els murs llargs. L'estratificació documentada a l'interior dels diferents recintes és essencialment igual. Es tracta en primer lloc, i immediatament per sota de l'estrat superficial, d'una potent capa d'enderroc de les parets –fins a 40 centímetres de gruix– formada per terra vermella i per tovots més o menys ben conservats segons el grau de cocció assolit arran del violent incendi que posà fi a la vida de l'assentament. En aquest mateix estrat es documenta també la presència de diferents elements d'argila crua –sovint d'interpretació difícil– i d'un bon nombre de vasos ceràmics, alguns dels quals eren complets. Per sota d'aquestes capes d'enderroc de parets s'ha documentat generalment un nivell de cendres d'un gruix considerable, d'entre cinc i vuit centímetres. És evident que aquests estrats de cendres es van formar, abans de la caiguda dels murs, per l'incendi i l'esfondrament dels sostres i, possiblement, d'altres elements de fusta, constructius o de mobiliari. Per sota d'aquests estrats, finalment, apareixen els paviments, amb les seves corresponents llars de foc.

En tots els casos –excepte el recinte IX–, la roca natural va ser retallada prèviament a la disposició de les parets, de tal manera que la part superior dels sòcols queda gairebé a l'altura del carrer o pocs centímetres més amunt. Així, des de l'exterior dels recintes només es devien veure les parets de toves. Els basaments consisteixen en dues o tres filades de pedra, disposades de manera irregular i unides amb argamassa de terra. L'amplada d'aquests sòcols varia entre 50 i 58 centímetres en els murs de delimitació del conjunt constructiu A i alguns del sector B, i es redueix a trenta o quaranta centímetres en el cas de les parets mitgeres. La disposició de les pedres en aquests basaments no es fa segons un procediment uniforme, sinó que s'hi constata la presència de diferents tècniques, amb un gran predomini de la maçoneria, o el paredat, consistent en l'ús d'un aparell irregular fet amb pedres reunides sense un ordre determinat. També es documenta, però, una variació més regular d'aquesta tècnica, en què les pedres han estat disposades formant una doble filada, i també un tercer procediment que consisteix en la disposició d'una doble filada de lloses verticals amb farciment intern a base de pedres petites i terra. Fins i tot, en alguns casos, el basament ha estat construït amb una tècnica intermèdia entre la tàpia i el pare-

dat, i s'hi ha emprat una gran quantitat de terra, de manera que les pedres, més escasses, s'hi troben immerses.

Els basaments de pedra es devien connectar amb els alçats de tova mitjançant una capa de fang. Aquestes toves són de dimensions molt variables, i s'hi poden distingir diferències segons l'habitació, de la mateixa manera que vèiem diferències en la tècnica constructiva dels basaments d'un recinte a un altre. Així, per exemple, a l'habitació I, hi ha peces amb una forma tendent al quadrat (llargària: 50-60 centímetres; amplària: 40 centímetres; alçària: 10-14 centímetres), justament amb d'altres més petites i allargades (llargària: 22-30 centímetres; amplària: 14-20 centímetres; alçària: 12 centímetres). A l'habitació II predominen les toves allargades i estretes (llargària: 20 i 40 centímetres; amplària: 12-14 centímetres; alçària: 12 centímetres) amb unes quantes de més quadrades (30 x 20 x 12). Les de l'habitació III són també força regulars, però una mica més grans (llargària: 30-40 centímetres; amplària: 20 centímetres; alçària: 12-14 centímetres). La mateixa diversitat s'aprecia en altres recintes. Aquesta diversitat de mòduls contrasta amb la uniformitat de les mides dels tovots de l'assentament del Puig-roig, l'únic jaciment proper on s'han pogut documentar toves ben conservades. En aquest cas, les unitats tenen unes dimensions regulars que oscil·len entre 46 i 50 centímetres de llargària, entre 19 i 20 centímetres d'amplària i entre 15 i 16 centímetres d'alçària. Una explicació possible de la diversitat de dimensions de les toves del barranc de Gàfols podria estar en una posada en obra no uniforme de les toves, és a dir, alternant-ne el llarg i el través, disposant a vegades una doble filada de toves i a vegades una de sola per formar el gruix de les parets, etc. D'altra banda, cal considerar la possibilitat que algunes de les toves no formessin part dels murs sinó que integressin banquetes o altres estructures que requerissin peces de dimensions diverses.

Aquestes toves anaven lligades entre si mitjançant un morter de fang, com ens ho demostra el fet que en una de les cares de cada tova (presumiblement la part inferior de la tova) hi ha solcs longitudinals profunds, fets segurament amb els dits, perquè hi penetrés l'argamassa. Aquestes empremtes fan quinze mil·límetres de gruix per de tres a cinc mil·límetres de profunditat i estan separades entre si uns quinze mil·límetres. D'altra banda, algunes unitats conserven el morter adherit a la seva cara superior, i reproduïxen en positiu les empremtes digitals fetes a la cara inferior de la tova que hi estava en contacte, mentre que a la superfície oposada (a la seva cara inferior), hi tenen igualment les empremtes.

Quant a la disposició de les toves sobre els sòcols, és difícil de deduir-la a partir de l'estudi de les peces caigudes quan s'enderrocaren les parets. En algunes habitacions, especialment a la II i a la III, trobem les toves tant paral·leles com perpendiculars als sòcols, de manera que suggereixen una alternança del llarg i el través. En canvi, a l'habitació I, les toves apareixien en posició obliqua respecte al sòcol. Això fa pensar en la possibilitat que les toves, col·locades de llarg, en el moment d'enderrocar-se les parets topessin amb algun puntal que les desviés de la seva orientació originària.

Sovint, les parets eren revestides amb un arrebossat de fang, destinat a protegir-les de la pluja i dels xocs, i a perfeccionar-ne l'aïllament tèrmic. Aquests

revestiments es conserven normalment a les superfícies laterals dels tovots i, en el cas dels recintes I i III, també en els sòcols de pedra. La composició de l'arrebossat és similar a la de les toves, però s'hi barreja una quantitat més gran d'aigua i s'aplica en forma de capes. Sobre el revestiment d'una de les cares laterals d'algunes toves hem pogut documentar restes de decoració pintada de color vermell formant motius aparentment geomètrics. La presència d'aquestes decoracions només s'ha observat, de moment, als recintes I, II, III i IV, especialment en els dos primers.

Pel que fa a les cobertes, les seves restes són constituïdes, a banda dels estrats de cendres dipositats entre els paviments i els enderrocs de toves, per fragments de terra crua barrejada amb palla, molt endurida com a conseqüència de l'incendi que causà la destrucció dels recintes. Aquests fragments tenen un gruix d'entre tres i cinc centímetres, contenen empremtes d'elements vegetals diversos i en ocasions adopten la forma de revoltos, amb el que semblen empremtes de troncs de fusta. Aquests elements poden indicar que la coberta anava col·locada sobre un embigat de fusta disposat horitzontalment i que recolzava sobre les parets longitudinals de les habitacions. Per damunt d'aquest embigat, s'hi devia disposar una capa d'elements vegetals (canyes, branquetes), sobre la qual se n'aplicava una altra d'espessa de fang o de terra barrejada amb palla. Els fragments que hem descrit devien formar part de la capa impermeabilitzadora que recobria els sostres, formats per elements vegetals disposats sobre un embigat, les empremtes del qual han quedat sobre la capa de terra. Els presumptes fragments de coberta no ens informen, però, de la forma d'aquesta, és a dir, de si era plana o inclinada, de si tenia un o dos vessants. Un factor a tenir en compte a l'hora d'elaborar hipòtesis sobre aquesta qüestió és el fet que, sovint, les peces ceràmiques (sobretot les grans gerres) apareixen sobre l'enderroc de toves.² Això indica que aquests elements procedien d'un lloc alt, i és possible que haguessin estat disposats sobre un sostremort. Cal considerar també la possibilitat que fossin col·locades al damunt d'una coberta plana, la qual podria fer de magatzem. La hipòtesi de la coberta plana-terrasa ha estat proposada per a assentaments protohistòrics de Catalunya³ i del Llenguadoc⁴ però cal dir que, a la zona, no hi ha paral·lels etnogràfics de cobertes planes ni de magatzems sobre cobertes dins l'arquitectura rural o tradicional. Considerem, doncs, més prudent la idea d'un sostremort sobre el qual es devien posar les gerres de magatzem, protegides per la coberta inclinada.

2. GENERA, M. «Els pobles dels camps d'urnes al sud de Catalunya: l'establiment del Puig Roig (El Masroig, Priorat)». *Tribuna d'Arqueologia*, 1985-1986. Barcelona: 1986, p. 53-61, espec. p. 57.

3. BALLBÉ, X.; BARBERÀ, J.; BARRIAL, O.; FOLCH, J.; MENÉNDEZ, X.; MIRÓ, C.; MIRÓ, M.T.; MIRÓ, N.; MOLIST, N.; SOLÍAS, J. M. «Distribución del espacio en el poblado ibérico de la Peña del Moro de Sant Just Desvern (Baix Llobregat)». *Arqueología Espacial (Coloquio sobre el microespacio)*. Terol: 1986, p. 303-320.

4. CHAUSSERIE-LAPRÉE, J.; NIN, N. «Le village protohistorique d'Île à Martigues (B.-du-Rh.). Urbanisme et architecture de la phase primitive (début du Veme-début du IIeme s. av. J.-C.). II. Données nouvelles sur l'urbanisme et l'architecture domestique». *Documents d'Archéologie Méridionale* (1988), núm. 10, p. 31-89, espec. p. 78.

Quant a les pavimentacions, a les habitacions del sector A i també en el recinte IX estan formades per capes de terra depurada, molt argilosa i compacta, de color groguenc o rosat, dipositada sobre la roca natural o sobre una preparació de graves destinada a anivellar les irregularitats de la roca. A la resta del jaciment (sector B, recinte X), en canvi, el sòl de les habitacions hi era format per la mateixa roca regularitzada.

Fins al moment s'han documentat llars de foc en tots els recintes del sector A, en l'habitació VII del sector B i en l'habitació IX del sector C. Les llars dels sectors A i C tenen trets similars, mentre que la del sector B és una estructura, de característiques diferents. Les primeres tenen unes dimensions que oscil·len entre 120 i 140 centímetres de llarg, amb una amplària mitjana de 80 centímetres. Són de forma subrectangular i estan situades aproximadament al centre de cada recinte. Tipològicament, les hem de separar en dos tipus. Les llars de les habitacions III i IV són les menys elaborades; estan retallades en els paviments, però no tenen cap altra delimitació ni preparació prèvia a la solera; es poden incloure dins el tipus de llars construïdes semiexcavades no limitades de la classificació establerta per E. Pons i M. Molist.⁵ D'altra banda, les llars de les habitacions I, II, V i IX, molt més elaborades, estan retallades en els paviments i, a més, tenen sengles vores d'argila que delimiten la zona de combustió. En el cas de l'habitació I, la llar tenia sota la solera una preparació a base de còdols i fragments de ceràmica; a l'habitació V, la preparació era només de còdols; i la de l'habitació II no tenia cap preparació. Aquestes tres llars es poden incloure dins el grup de llars construïdes semiexcavades limitades de la tipologia establerta per E. Pons i M. Molist. La llar del recinte VII és formada per una capa d'argila de color marró vermellós, de perímetre subrectangular i límits imprecisos, amb unes dimensions de 100 per 120 centímetres. Aquesta placa d'argila recremada cobria parcialment una preparació de còdols. Es podria classificar dins el tipus de llars construïdes amb sola aixecada i no limitada, ja que té una preparació de còdols, però no uns límits definits.

A més de les llars, també ha estat possible identificar un forn, situat a l'angle sud-oest del recinte I. És una estructura de planta ovalada, feta bàsicament amb terra i conservada al nivell de la solera, que es troba a una alçària de 45-50 centímetres en relació al sòl de l'habitació. No ens han arribat restes de la volta, però sí de les parets que el delimitaven, fetes amb terra argilosa molt depurada, d'un gruix de tres a sis centímetres, i que tanquen un espai de 110 per 95 centímetres. El forn havia estat construït damunt un basament de pedres de dimensions petites i mitjanes, sobre el qual recolzaven les parets i tot el farciment de l'estructura. En primer lloc, i directament sobre el basament, una capa de terra molt argilosa n'anivellava la superfície. Per sobre, hom hi havia disposat una capa de preparació refractària, feta amb petits còdols. Cobrint els còdols, hi havia una capa de terra molt fina, la superfície de la qual, molt endurida per l'acció del foc, devia fer la funció de solera.

5. PONS, E.; MOLIST, M. «Les structures domestiques de cuisson durant la Protohistoire en Catalogne». *Habitat et structures domestiques en Méditerranée occidentale durant la protohistoire. Colloque International (pré-actes)*. Arles-sur-Rhône: 1989, p. 137-142.

En algunes habitacions del barranc de Gàfols s'ha documentat la presència de raconeres situades en un dels angles interns, elaborades amb terra crua o amb pedra. A l'habitació VIII s'ha documentat, al costat del mur occidental, una estructura, constituïda per diverses pedres que formen una petita plataforma d'uns 62 centímetres de longitud per 30 centímetres d'amplària màxima. Donada la presència abundant de molins en aquest recinte, és possible pensar que devia servir per recolzar-hi aquestes peces durant la mòlta.

D'altra banda, s'ha pogut documentar, pròximes a l'angle nord-oriental de l'habitació III, tres unitats paral·lelepipèdiques de fang (56 x 14 x 18 centímetres; 40 x 20 x 18 centímetres; 50 x 18-26 x 18 centímetres), col·locades sobre el paviment, paral·leles entre si i adossades per un dels costats curts al mur septentrional, deixant entre si uns espais de 70 i 50 centímetres. És possible que a sobre hi hagués encara altres peces, i que formessin una mena de prestatge o d'armari, acabat amb elements de fusta disposats horitzontalment.

4. ELS MATERIALS MOBLES

4.1. *La ceràmica a mà*

Pel que fa a les ceràmiques a mà, una primera distinció, basada en les característiques de la pasta, permet observar-ne l'existència de dos grans grups. D'una banda, les peces amb pastes que inclouen partícules de mica, sempre de color daurat; són clarament minoritàries (2,2 % dels fragments de la ceràmica feta a mà) i, amb només alguna excepció, són sempre vasos de dimensions petites i mitjanes, amb la superfície externa brunyida. Es tracta, doncs, bàsicament d'elements de vaixel·la i vasos de cuina. El segon tipus, clarament majoritari (88,4 % dels fragments de la ceràmica feta a mà), es caracteritza pel desgreixant calcari, amb una total absència de mica. A aquest tipus de pasta corresponen sobretot vasos de grandària mitjana i grans tenalles d'emmagatzematge, sovint decorades amb cordons. Aquestes darreres són peces de perfil ovoide o piriforme, amb grans vores exvasades i de nanses que uneixen la vora amb la part superior del cos. La seva capacitat, en la mesura que resulta possible d'avaluar-la, és considerable: entre 46 i 70 litres.

4.2. *La ceràmica feta amb torn*

La ceràmica feta amb torn s'inclou en dues grans categories. D'una banda, un grup, clarament minoritari, de ceràmiques fenícies arcaïques importades de l'àrea de l'estret de Gibraltar, ben caracteritzades per la seva pasta i, a vegades, per la seva decoració pintada de dos colors (vermell i negre); es tracta sobretot d'àmfores del tipus Vuillemot R-1. En segon lloc, hi ha un grup de vasos que clarament es diferencien d'aquesta producció per les característiques de la pasta i de la decoració, per bé que les formes són sovint de clara inspiració fenícia.

Entre aquestes formes cal esmentar un bon nombre d'àmfores amb la vora entrada, el llavi triangular l'espatlla carenada, que imiten de manera evident el tipus R-1. Així mateix, són relativament freqüents els *pithoi* amb vora girada i nanses de doble tendó, amb decoracions de diferents tipus, pintades de color vermell a la superfície externa. Entre les peces de dimensions més petites cal destacar la trobada d'una *oinochoe* de cos bitroncocònic, amb boca trilobulada, nansa vertical de doble tendó i decoració de bandes horitzontals pintades, que correspon, evidentment al model fenici arcaic. També, cal fer esment d'un peu troncocònic complet, amb restes de decoració pintada, que segurament correspon a una pàtera o a una copa de peu alt. Aquesta peça s'ha de relacionar amb una altra base amb tija massissa dotada de profundes estries, també amb decoració pintada. No es poden establir paral·lels precisos entre aquestes peces i les ceràmiques de producció fenícia; de fet, els elements més pròxims que coneixem són algunes peces trobades en necròpolis orientalitzants indígenes del sud de la península Ibèrica, concretament les de Medellín⁶ i Setefilla.⁷ Cal fer notar, tanmateix, que fins i tot en aquests contextos, aquest tipus de peça constitueix una raresa. Finalment, s'ha de remarcar la trobada de diferents bols amb llavi girat i alguna altra peça de morfologia poc precisa. El lloc –o els llocs– de fabricació d'aquest segon tipus de ceràmiques fetes amb torn no pot ser encara precisat, però la possibilitat que fos una producció autòctona de les comarques del curs inferior de l'Ebre no pot ser menystinguda.

4.3. Altres materials mobles

La resta de materials mobles descoberts al jaciment correspon a cinc tipus: objectes metàl·lics, molins, esmoladors de pedra, pondera i un capfoguer. Els primers, sempre de bronze, són molt escadussers: es tracta de dos fragments de braçalet amb decoració gravada, alguns fragments d'agulla i restes d'una cadena, parcialment fosa a causa de l'escalfor de l'incendi.

Quant als molins, són sempre en forma de barca i de pedra granítica de procedència encara no determinada, per bé que es pot suposar que procedeixen de la zona de Falset. La seva presència és documentada en tots els recintes excavats, excepte el V i el VII, però cal destacar l'elevat nombre que n'ha estat trobat en els àmbits IV i VIII, on també s'han descobert alguns exemplars especialment grans.

Els *pondera* apareixen també en la major part de recintes ben conservats, excepte el VIII i el X. En general són dos o tres a cada habitació, excepte en el recinte III, on se n'ha trobat només un. Com a troballa excepcional, cal destacar a l'habitació IV un capfoguer d'argila crua de forma prismàtica, massís, de sec-

6. ALMAGRO GORBEA, M. *El Bronce Final y el período orientalizante en Extremadura*. Madrid: 1977, p. 334, fig. 130, 19-7. (Biblioteca Praehistorica Hispana; XIV).

7. AUBET, M.E. *La necrópolis ibérica de Setefilla en Lora del Río (Sevilla) (Túmulo A.)*. Barcelona: 1975, p. 9, fig. 23, 2; AUBET, M.E. *La necrópolis ibérica de Setefilla en Lora del Río (Sevilla) (Túmulo B)*. Barcelona: 1981, p. 23, fig. 13, 2.

ció triangular, de superfície ben allisada, dotat d'una cresteria ben marcada –amb dos apèndixs més prominents als extrems– i quatre perforacions transversals; totes aquestes característiques permeten assimilar aquest exemplar al tipus B de G. Ruiz Zapatero, forma característica de la primera edat del ferro a la vall de l'Ebre.⁸ Cal fer notar que aquesta és la primera peça d'aquest tipus que es documenta a les comarques tarragonines i que la seva presència sembla assenyalar connexions clares amb el Baix Aragó.

L'estudi dels materials faunístics i carpològics es troba actualment en curs de realització, però ja és possible avançar la trobada d'un gran nombre de glans carbonitzades als recintes I, III i VI, que demostren que la recol·lecció de fruits secs constituïa una de les activitats de subsistència.

5. CRONOLOGIA

En relació a la cronologia de l'assentament, cal fer notar l'absència total d'importacions gregues o d'altres materials susceptibles d'una datació precisa dins d'un arc cronològic breu. Sembla lògic suposar, de tota manera, que l'última fase de l'assentament és posterior o només parcialment contemporània d'Aldovesta, ja que en aquest últim jaciment predominen clarament les importacions de ceràmica feta amb torn específicament fenícia, mentre que hi són rares les altres produccions ceràmiques fetes amb torn, tan ben representades al barranc de Gàfols. Aquesta idea, d'altra banda, sembla coherent amb la tècnica constructiva relativament evolucionada que es documenta al jaciment. Això permet proposar per a aquesta darrera fase d'ocupació del barranc de Gàfols una datació posterior a 590/580 aC. El *terminus ante quem* ve donat per l'absència de ceràmiques de tipus ibèric antic, l'aparició de les quals, si l'hem de jutjar per les necròpolis de les boques de l'Ebre, s'hauria de situar a partir del segon quart del segle VI aC.⁹

6. CONSIDERACIONS FINALS

La documentació obtinguda fins al moment permet proposar algunes funcions precises per a alguns dels recintes excavats. Així, els àmbits IV i VII podrien haver estat destinats a la mòlta del gra, segons es dedueix de la presència de diferents molins, de la grandària inusual d'alguns d'aquests i de l'absència de glans. Els petits molins descoberts en altres habitacions haurien pogut

8. RUIZ ZAPATERO, G. *Los Campos de Urnas del N E. de la Península Ibérica*. Madrid: 1983, p. 802-806; MALUQUER DE MOTES, J. «Sobre el uso de morillos durante la Edad del Hierro en la Cuenca del Ebro». *Príncipe de Viana* (1983), núm. 90-91, p. 29-39, espec. p. 34.

9. SANMARTÍ GRECO, E. «Materiales cerámicos griegos y etruscos de época arcaica en las comarcas meridionales de Cataluña». *Ampurias* (1973), núm. 35, p. 221-234, espec. p. 233; MALUQUER DE MOTES, J. *La necrópolis paleoibérica de «Mas de Mussols», Tortosa (Tarragona)*, Barcelona: 1984.

servir, en canvi, per moldre les glans. Així mateix, l'únic forn descobert fins al moment es troba a l'interior del recinte I, on també es concentrava una gran part dels envasos de magatzem. Contràriament, dins del recinte II predominaven els vasos de cuina i de vaixel·la, i probablement és significatiu el fet que sigui aquesta habitació la que ha proporcionat més restes de fauna.

En relació a l'estructura social, es pot suposar que cadascun dels recintes, com a mínim dels que estaven dotats d'una llar, allotjava una família nuclear. Sembla lògic pensar, a més, que aquestes famílies estaven vinculades entre si, i que formaven el que els antropòlegs anomenen una «família unida», és a dir, una agrupació de dues o més famílies primàries, enllaçades per un parentiu real o fictici (Beals i Hoijer, 1968, p. 476-477). És freqüent que en aquest tipus d'agrupacions les famílies primàries comparteixin la residència i que treballin en comú, per bé que amb una certa especialització de funcions i d'obligacions. L'evidència arqueològica documentada al jaciment no desdiu d'aquesta interpretació, ja que hi ha elements que suggereixen un treball comunitari, com ara el paller situat darrere les habitacions o els recintes dedicats a la mòlta. Així mateix, el fet que només s'hagi documentat l'existència d'un sol forn